

- un-t. M., 1998. *Nauchnaia biblioteka dissertatsii i avtoreferatov disserCat*. URL: <http://www.dissercat.com/content/pravovoi-rezhim-imushchestva-voennykhorganizatsii#ixzz2KUHIesGA> [in Ukrainian].
9. Boichenko E.H. Pravove rehuliuвання hospodarskoi diialnosti viiskovykh chastyn Zbroinykh Syl Ukrainy [Legal regulation of economic activity of military units of the Armed Forces of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.04. Odesa, 2015. 241 s. [in Ukrainian].
 10. Polozhennia pro viiskove (korabelne) hospodarstvo Zbroinykh Syl Ukrainy [Regulations on the military (ship) economy of the Armed Forces of Ukraine]: Nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 16.07.97 r. № 300. *Ofitsiyni sait Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0615-97#Text> [in Ukrainian].
 11. Poriadok vykorystannia inzhenerneho maina u Ministerstvi oborony Ukrainy ta Zbroinykh Sylakh Ukrainy [The procedure for the use of engineering property in the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine] : nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 30.01.2018 № 35. *Ofitsiyni sait Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0274-18#Text> [in Ukrainian].
 12. Dzhurynskyi V.O. Pravove stanovyshe hospodarskykh obiednan v Ukraini [Legal status of business associations in Ukraine] : monohrafiia. Kyiv : Yurinkom Inter, 2010. 224 s. [in Ukrainian].
 13. Papusha I. O. Spetsyfika vyznachennia predmeta u posiahanniakh na viiskove maino [The specifics of the definition of the subject in encroachments on military property]. *Visnyk natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. 2013. № 2. S. 89–92. [in Ukrainian].
 14. Podtserkovnyi O.P. Hroshovi zoboviazannia uchasyntiv hospodarskykh vidnosyn [Monetary obligations of participants in economic relations]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra yuryd. nauk: spets. 12.00.04 "Hospodarske pravo; hospodarsko-protseusalne pravo"; NAN Ukrainy. In-t ekon.-prav. doslidzh. Donetsk, 2007. 40 s. [in Ukrainian].
 15. Polozhennia pro poriadok obliku, zberihannia, spysannia ta vykorystannia viiskovoho maina u Zbroinykh Sylakh [Regulations on the procedure for registration, storage, write-off and use of military property in the Armed Forces]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04.08.2000r. № 1225. *Ofitsiyni sait Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1225-2000-%D0%BF> [in Ukrainian].

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.5.1.29>

KRYMINALISTYCZNE PROBLEMY USTALENIA I PRZEZWYCIEŻENIA SYMULACJI PODEJRZANEGO W POSTĘPOWANIU PRZYGOTOWAWCZYM

Bohdan Burbelo

*Kierownik Wydziału Kryminalistyki Urzędu Śledczego
Urzędu Głównego Policji Narodowej w Obwodzie Charkowskim (Charków, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-1889-0713
Burbelo@gmail.com*

Adnotacja. Na podstawie analizy materiałów z praktyki śledczej i sądowej, a także literatury naukowej, określono znaczenie badań kryminalistycznych problemów wykrywania i przeciwdziałania symulacji. Przeprowadzono analizę pojęcia „symulacja” i jej rodzajów. Rozważono motyw i cel zastosowania symulacji przez podejrzanych. Określono zakres niezbędnej wiedzy, którą śledczy, prokuratorzy, sędziowie powinni profesjonalnie posiadać, aby rozwiązać problemy związane z identyfikacją symulantów.

Na podstawie analizy materiałów z praktyki śledczej i sądowej oraz literatury naukowej, określono znaczenie badań kryminalistycznych problemów wykrywania i przeciwdziałania imitacji. Przeanalizowano pojęcie „modelowanie” i jego rodzaje. Ustalono motyw i cel wykorzystania symulacji przez oskarżonego. Określono zakres niezbędnej wiedzy, którą śledczy ścigający adwokatów, sędziów powinni profesjonalnie posiadać, aby rozwiązać problemy związane z identyfikacją symulatorów.

Słowa kluczowe: symulacja, wojskowi, śledztwo, niebezpieczeństwo publiczne, czynności dochodzeniowe.

CRIMINAL PROBLEMS OF ESTABLISHING AND OVERCOMING A SIMULATION OF A SUSPECT IN A PRE-TRIAL INVESTIGATION

Bogdan Burbelo

*Head of the Forensic Department Providing Investigative Management
Main Directorate of the National Police in the Kharkiv region (Kharkiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-1889-0713
Burbelo@gmail.com*

Abstract. Based on the analysis of materials of investigative and judicial practice, as well as scientific literature, the relevance of the study of forensic problems of detection and counteraction of simulation is determined. The analysis

of the concept of “simulation” and its types is carried out. The motive and the purpose of application of simulation by suspects are considered. The necessary knowledge that should be professionally possessed by investigators, prosecutors, judges to address issues related to the detection of simulants has been identified. Based on the analysis of the materials of investigative and judicial practice, as well as the scientific literature, the relevance of the study of forensic problems of detection and counteraction of simulation is determined. The analysis of the concept of “simulation” and its types is carried out. The motive and the purpose of application of simulation by suspects are considered. The necessary knowledge that should be professionally possessed by investigators, prosecutors, judges to address issues related to the detection of simulations has been identified. Based on the analysis of materials of investigative and judicial practice, as well as scientific literature, the relevance of the study of forensic problems of detection and counteraction of simulation is determined. The notion “simulation” and its species are analyzed. The motive and goal of simulation usage by accused are determined. Necessary knowledge which investigators, prosecuting attorneys, judges must professionally have to solve problems connected with simulators’ detection is defined.

Key words: simulation, servicemen, investigation, public danger, investigative actions.

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ СИМУЛЯЦІЇ ПІДОЗРЮВАННОГО НА ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ

Богдан Бурбело

начальник відділу криміналістичного забезпечення слідчого управління

Головного управління національної поліції в Харківській області (Харків, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-1889-0713

Burbelo@gmail.com

Анотація. На основі аналізу матеріалів слідчої та судової практики, а також наукової літератури визначено актуальність дослідження криміналістичних проблем виявлення та протидії симуляції. Здійснено аналіз поняття «симуляція» та її видів. Розглянуто мотив і мету застосування симуляції підозрюваним. Визначено необхідні знання, якими повинні професійно володіти слідчі, прокурори, судді для вирішення питань, пов’язаних із виявленням симулянтів.

На основі аналізу матеріалів слідчої та судової практики, а також наукової літератури визначено актуальність дослідження криміналістичних проблем виявлення та протидії імітації. Проаналізовано поняття «моделювання» та його види. Визначено мотив та мету використання симуляції обвинуваченим. Визначено необхідні знання, які слідчі, які переслідують адвокатів, суддів, повинні професійно мати для вирішення проблем, пов’язаних з виявленням тренажерів.

Ключові слова: симуляція, військовослужбовці, слідство, суспільна безпека, слідчі дії.

Вступ. Практика розслідування кримінальних правопорушень часто стикається з питаннями, пов’язаними зі станом здоров’я, а також психічними порушеннями у підозрюваних. У ряді випадків психічно хворі й особи з психічними відхиленнями вчиняють суспільно небезпечні діяння, що за своїм характером підпадають під ознаки кримінальних правопорушень. Або ж вчиняють такі діяння під впливом раптово виниклих фізичних захворювань. Це накладає особливу відповідальність на правоохоронні органи щодо виявлення всіх обставин кримінального правопорушення і в тому числі причин, які сприяють учиненню такими особами суспільно небезпечних діянь, та запобігання їм. Поряд з цим, як свідчить практика, існує певний відсоток підозрюваних, які симулюють різні види психічних розладів та психічних або інших захворювань. Такі умисні дії підозрюваного спрямовані на протидію розслідуванню вчиненого ним кримінального правопорушення, полегшенню або уникненню відповідальності.

Основна частина. Проблемні питання протидії розслідуванню вже довгий час привертають увагу вчених-криміналістів. Крім того, ряд науковців та поліцейських лікарів звертаються також до дослідження проблем симуляцій як способу протидії розслідуванню. Вказані питання висвітлені в роботах таких вчених як Р.С. Белкін, М.І. Авдєєв, А.М. Гамбург, І.Ф. Огарков, А.І. Шибков, Б.В. Щур та інші. Проте розвиток суспільства зумовив також винайдення нових та удосконалення існуючих кримінальних проявів протидії розслідуванню. Попри те, що вченими-криміналістами розроблені принципово важливі положення щодо способів та форм протидії розслідуванню, проблематика симуляцій підозрюваного як способу протидії розслідуванню залишилась не повною мірою розкритою. Зважаючи на це, метою статті є аналіз поняття симуляції, визначення їх ознак, а також способів їх подолання на досудовому слідстві.

Протидія розслідуванню може бути визначена як діяльність зацікавлених осіб, спрямована на перешкодження розкриттю і розслідуванню злочинів за допомогою створення перешкод на шляху встановлення істини у кримінальній справі (Щур, 2010: 399). На думку Р.С. Белкіна, протидія розслідуванню виражається в діях, безпосередньо спрямованих на приховування злочину (знищення або зміна слідів злочину і злочинця, різні інсценування злочинів тощо), на ухилення від відповідальності (неявка на виклик слідчого або суду, виїзд до іншої місцевості, перехід на нелегальне становище тощо (Белкін, 1997: 129). О.А. Переверза та О.В. Александренко у своїх дисертаційних роботах зазначають такі способи протидії розслідуванню на досудовому слідстві, як ухилення від явки до слідчого, давання неправдивих свідчень, розголошення без дозволу слідчого відомостей досудового слідства, приховування слідів злочину, предметів і речей, що можуть бути доказами у кримінальному провадженні, приховування майна, що підлягає арешту (Переверза, 1999; Александренко, 2004). Як бачимо, вчені виділяють значну кількість способів протидії, однак симуляція залишається поза увагою вчених, хоча вона є одними з найбільш складних і маловивчених питань.

Так, наприклад, В. Давиденко, досліджуючи протидію розслідуванню злочинів серед військовослужбовців, встановив, що симуляція захворювань, психічних розладів з метою уникнення покарання є типовою під час проведення допитів підозрюваних або інших осіб, які намагаються надати неправдиву інформацію (Давиденко, 2018: 117).

Звісно, симуляції є складними для виявлення їх у процесі розслідування. Тому слідчі, прокурори, судді повинні професійно володіти необхідними знаннями для вирішення питань, пов'язаних із проведенням досудового розслідування, а також уміти застосовувати знання суміжних спеціальностей різних галузей знань, у тому числі судової психіатрії, судової медицини, щоб виявляти симулянтів і відрізнити їх від дійсно хворих.

Визначаючи стан здоров'я підозрюваного, доводиться зустрічатися з різними формами обману, з бажанням обстежуваного штучно зобразити неіснуючі хвороби. Це може проявлятися в різних формах, зокрема у вигляді симуляції, дисимуляції та агравації.

Симуляція (від лат. *simulatio* – удавання, обман) з юридичної точки зору – це обман, який виражається в пред'явленні симптомів неіснуючих захворювань або перебільшенні симптомів наявного захворювання, приховування наявної хвороби (Попов, 1985: 285). Під цим терміном юристи розуміють умисел. З погляду медицини симуляція означає обман, який виражається в пред'явленні скарг і симптомів неіснуючого захворювання (Авдєєв, 1959: 598).

Симулянт – це здорова людина, яка тільки вдає хвору, застосовуючи засоби, що не заподіюють шкоди здоров'ю, імітуючи окремі симптоми хвороби. Таким чином, симулянт – це здорова людина, яка прагне різними способами і прийомами відтворити окремі суб'єктивні та об'єктивні симптоми хвороби чи хворобу загалом (Концевич, Михайличенко, 1997: 435). В.Н. Волков розрізняє два види симуляції: 1) умисну, яка здійснюється здоровою людиною з певною метою; 2) патологічну, яка зумовлена хворобливим станом, наприклад, при істерії. Умисна симуляція може здійснюватися лише шляхом свідомого удавання, коли відтворюються певне захворювання або його симптоми. Іноді ж удавання поєднується із застосуванням певних засобів, що відтворюють окремі симптоми, але є безпечними для здоров'я, тому що симулянт не має на меті викликати розлад здоров'я. У разі патологічної симуляції підозрюваний представляє симптоми відсутнього захворювання, які пов'язані з іншими захворюваннями. У разі істерії, поряд із психічними симптомами, нерідко наявні функціональні й соматичні розлади, напади, втрата чутливості, глухота, сліпота, заїкуватість тощо (Волков, 1998: 235–236).

Для слідчої діагностики симуляції велике значення має проведення судово-психіатричної експертизи. У слідчій і судово-медичній практиці розрізняють симуляцію захворювань органів і систем та симуляцію психічних розладів. Своєю чергою симуляцію поділяють на щирі симуляцію та псевдосимуляцію. У разі щирої симуляції здорова людина намагається відтворити існуючі в неї уявлення про різні соматичні захворювання й нервово-психічні порушення. Найчастіше симулянти вдаються до симуляції анамнезу – окремих симптомів хвороби. В таких випадках інструктують родичів, які повідомляють неправдиві дані, зазначають різні відхилення в поведінці підозрюваного. Іноколи такі особи попередньо госпіталізуються до психіатричного стаціонару, звернувшись по допомогу з певним набором скарг для створення враження про перенесене захворювання. У цьому разі симуляція психічного стану проявляється у формі відтворення окремих її симптомів або синдромів (ступор, збудження, слабоумство, галюцинації, розлади пам'яті тощо). При цьому відтворюються непеєднані симптоми з різних хвороб. Певні симптоми не вдається відтворити точно, тому що для цього необхідна величезна емоційна напруга і сила, наприклад, мовне й рухливе збудження у разі маніакального стану, катанічний ступор, мовну плутанину. Здорові люди від таких проявів швидко втомлюються. При псевдосимуляції лікар, не будучи фахівцем або не маючи достатньої кваліфікації, визнає хвору людину симулянтом (Волков та ін., 1997: 216).

Лікарі, за винятком психіатрів, поділяють обман на симуляцію, дисимуляцію та агравацію. Дисимуляція – це обман, який виражається в приховуванні існуючої хвороби, її симптомів, дефектів розвитку (Попов, 1985: 256) з метою приховати свій справжній фізичний, фізіологічний та психічний стан (Рубежанский, 1976: 135).

Агравація – це обман, що виражається в перебільшенні симптомів існуючої хвороби (Концевич та ін., 1997: 237). До агравації відносять також підтримування або погіршення перебігу хвороби, викликані невиконанням лікарських заходів (Огарков, 1956: 10).

Часто підозрювані скаржаться або перебільшують симптоми захворювань. Лікарі класифікують обман за підозрою на захворювання:

- органів слуху;
- органів центральної нервової системи;
- органів зору (зниження гостроти зору, втрати зору на один або обидва ока);
- серцево-судинної системи (скарги на біль у серці, серцебиття, задишку);
- органів дихання (посилений кашель тощо);
- органів травлення (біль у животі, функціональні диспептичні розлади – штучно відтворена нудота, блювота, печія, порушення апетиту);
- органів сечостатевої системи (розлад сечовиділення, ниркова колька);
- психіки (загострення нервово-психічних порушень, поява нападів, розлади свідомості, аутизм, ступор) (Волков, 1998: 239).

У разі симуляції на патологічній основі основне значення для судово-психіатричної оцінки має встановлення характеру і глибини наявних психічних змін. Під час вирішення експертних питань необхідно

вказувати на наявність симуляції, а також на особливості психіки, що не виключають можливості усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій та керувати ними. До симуляції вдаються з метою уникнення кримінальної відповідальності з тим, щоб інсценувати обставини, які пом'якшують покарання (ст. 66 КК України), з метою призначення більш м'якого покарання, ніж передбаченого законом (ст. 69 КК України), звільнення від покарання та його відбування (ст. 74 КК України), звільнення від кримінальної відповідальності за хворобою (ст. 84 КК України), ухилитись від явки до слідчих органів чи судового засідання. Для встановлення (або виключення) хвороби, а також вирішення інших питань, що цікавлять слідство й суд, призначається судово-медична експертиза. Вона може також виявитися необхідною й у разі підозри на підробку документів, коли виникає сумнів про наявність в обстежуваного захворювання, зазначеного в пред'явленому документі. Правильне проведення експертизи, науково обґрунтовані й конкретні висновки експерта можливі лише за умови чіткого уявлення про форми і способи симуляції, а також про методику її розпізнавання. Найчастіше люди, що імітують, перебільшують або заперечують свій хворобливий стан, уникають відкриття справжніх причини, які привели їх до лікаря. Необхідно пам'ятати, що факт симулятивного прояву є наслідком певної причини, яку варто з'ясувати слідчому для вжиття дієвих заходів. Симулятивні прояви багато в чому залежать від інтелектуального рівня людини. Особи, що страждають на розумові дефекти, відтворюють симптоми захворювань примітивно, виходячи із власного, вкрай обмеженого досвіду й розуміння хвороби та її впливів. Слід зазначити й той факт, що люди з високим рівнем інтелекту значно рідше вдаються до симуляції, навіть в екстремальних умовах. Особи ж, що страждають на різні види нервово-психічних порушень, навпаки, значно частіше симулюють, удаються до агравації; її прояви досить грубі. Кожен випадок симуляції вимагає не тільки з'ясування мотивів, але й їх обліку і вжиття дієвих заходів до запобігання повторним випадкам. Симулянт свідомо й добровільно ухиляється від слідства й суду. Однією з цілей удавання, звичайно, є прагнення до якнайдовшого затягування слідства. Так, підозрюваний, симулюючи психічний розлад і внаслідок цього тривалий час перебуваючи в психіатричній лікарні, одночасно досягає двох цілей. З одного боку, він домагається відстрочки судового засідання, розраховуючи у разі визнання себе неосудним, зовсім його уникнути, а з іншого – незалежно від «успіху» симуляції, він «накопичує» дні й місяці, а іноді роки, що обов'язково зараховуються до терміну відбування покарання. Якщо раніше умови перебування для хворих у психіатричній лікарні були надзвичайно важкими і мало відрізнялись від в'язничних, то сучасна психіатрична лікарня є добре обладнаним лікувальним закладом, із достатнім матеріальним забезпеченням і режимом, схожим на санаторний. Природно, що такі умови і режим роблять психіатричну лікарню для підозрюваного більш бажаними, ніж в'язниця. Таким чином, створюється ситуація, за якої симулянт у разі успіху звільняється від покарання, а у разі провалу нічим не ризикує.

Таке становище, коли симуляція становить перевагу для підозрюваного, не відповідає вимогам суду і суспільства і вимагає коректив щодо того, що симулянт, хоча і знаходиться в психіатричній лікарні, але формально перебуває під арештом і позбавлений свободи.

З метою створення стимулу для припинення симуляції і боротьби із симуляцією психічних розладів у судовій практиці вважаємо за доцільне встановити, що у разі визнання судом симуляції строк перебування підсудного на випробуванні в психіатричній лікарні не повинен враховуватися до строку відбування покарань.

Розпізнавання симуляції та агравації внутрішніх захворювань можливе лише після детального вивчення особистості підозрюваного, а також після клінічного дослідження, систематичного нагляду за поведінкою хворого, оцінки всіх обставин справи, включаючи слідчі дані. Для проведення судової психолого-психіатричної експертизи (встановлення того, чи є підозрюваний симулянтом) необхідно зібрати список документів (що містяться в справі):

- медичну документацію (медична книжка, оригінали історій хвороби в повному обсязі);
- характеристики: учбова (за місцем навчання), виробнича (з кожного місця роботи), службова (за місцем служби), медична (з медичної служби частини), психологічна (від психолога військової частини; якщо такого психолога немає, необхідно звертатися до нештатної групи психічного здоров'я, до якої ця військова частина прикріплена, або до органу з виховної роботи);
- дані про нервово-психічну стійкість (тестування проводиться під час призову на військову службу і потім через кожні пів року);
- свідчень свідків, потерпілих, самого підозрюваного, його співучасника (у цих матеріалах слід якнайповніше з'ясувати суб'єктивне ставлення обстежуваного до себе, до близьких, до оточуючих, до роботи, дозвілля, до скоєного тощо. Слід обов'язково відобразити ціннісні орієнтації цієї особи, показати те, заради чого вона жила, які цілі перед собою ставила, яким шляхом, яким способом їх досягала, як долала перешкоди, на які зусилля і жертви була здатна);
- довідки з психоневрологічного і наркологічного диспансерів за місцем проживання про перебування особи на обліку;
- висновки експертиз, що проводилися раніше;
- протоколи допитів, слідчих експериментів та інших слідчих (розшукових) дій.

Висновки. Таким чином, виявлення симуляцій можливе лише після ретельного вивчення особи підозрюваного. Підозрити симуляції слідчий може під час спілкування з підозрюваним в процесі слідчих (розшукових) дій. Інформація про симуляції може бути отримана як шляхом аналізу окремих документів медичного характеру чи результатів проведених слідчих дій, так і шляхом проведення відповідних судових експертиз. Розуміння мотивів та умов, які призводять до симулятивних проявів, їх виявлення, безсумнівно,

буде сприяти встановленню справжніх причин, що спонукали до таких дій, вжиттю профілактичних заходів до їх попередження під час розслідування й розкриття злочинів.

Криміналістичні проблеми встановлення ознак симуляцій та протидії їм зумовлюються необхідністю проведення колосальної роботи уповноважених осіб щодо вивчення особи підозрюваного, потребою залучення спеціалістів для участі в слідчих (розшукових) діях та провадженні судових експертиз.

Список використаних джерел:

1. Авдеев М.И. Курс судебной медицины. Москва : Государственное изд-во юридической литературы, 1959. 711 с.
2. Александренко О.В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.09; Нац. акад. внутр. справ України. К., 2004. 20 с.
3. Белкин Р.С. Противодействие расследованию и пути его преодоления криминалистическими и оперативно-розыскными средствами и методами. *Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования: учебник* / под ред. Т.В. Аверьяновой, Р.С. Белкина. Москва : Новый Юрист, 1997. 400 с.
4. Волков В.Н. Судебная психиатрия: учебное пособие. Москва : БЕК, 1998. 296 с.
5. Волков В.Н., Дати́й А.В. Судебная медицина : учебное пособие. Москва : Юристъ, 1997. 320 с.
6. Давиденко В. Подолання протидії розслідуванню насильницьких злочинів серед військовослужбовців. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 2. С. 110–123.
7. Концевич И.О., Михайличенко В.В. Судебная медицина. Київ : МП «Леся», 1997. 656 с.
8. Огарков И.Ф. Судебно-медицинская экспертиза симуляции и аггравации заболеваний. Ленинград : Изд-во Военно-мед. акад., 1956. 124 с.
9. Переверза О.Я. Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів їх виявлення і подолання : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09; Одеська держ. юридична академія. Одеса, 1999. 229 с.
10. Попов В.Л. Судебная медицина : учебник. Ленинград : Изд-во ВМА, 1985. 314 с.
11. Рубежанский А.Ф. Судебная медицинская экспертиза. Киев : Здоров'я, 1976. 200 с.
12. Щур Б.В. Заходи усунення протидії розслідування злочинів у системі окремої криміналістичної методики. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. №4. 2010. С. 394–410.

References:

1. Avdeev M.I. (1959). Kurs sudebnoi meditsiny. Moscow : Gosudarstvennoe izd-vo iuridicheskoi literatury, 1959. 711 p.
2. Aleksandrenko O.V. (2004). Kryminalistychni problemy podolannia protydii rozsliduvanniu : avtoref. dys... kand. yuryd. Nauk : 12.00.09; Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy. Kyiv, 2004. 20 p.
3. Belkin R.S. (1997). Protivodeistvie rassledovaniu i puti ego preodoleniia kriminalisticheskimi i operativno-rozysknyimi sredstvami i metodami *Kriminalisticheskoe obespechenie deiatelnosti kriminalnoi militsii i organov predvaritelnogo rassledovaniia: uchebnik*. Moscow : Novyi Iurist. 400 p.
4. Volkov V.N. (1998). Sudebnaia psikhiiatriia: uchebnoe posobie. Moscow : BEK. 296 p.
5. Volkov V.N., Datii A.V. (1997). Sudebnaia meditsina : uchebnoe posobie. Moscow : Iurist. 320 p.
6. Davydenko V. (2018). Podolannia protydii rozsliduvanniu nasyl'nytskykh zlochyniv sered viiskovosluzhbovtziv. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. № 2. pp. 110–123.
7. Kontsevich I.O., Mikhailichenko V.V. (1997). Sudebnaia meditsina. Kyiv : MP "Lesia". 656 p.
8. Ogarkov I.F. (1956). Sudebno-meditsinskaia ekspertiza simuliatsii i aggravatsii zabolevanii. Leningrad : Izd-vo Voennomed. akad. 124 p.
9. Pereverza O.Ia. (1999). Formuvannia nepravdyvykh pokazan, systema taktychnykh pryiomiv yikh vyavleniia i podolannia : dys... kand. yuryd. nauk : 12.00.09; Odeska derzh. yurydychna akademiia. 229 p.
10. Popov V.L. (1985). Sudebnaia meditsina : uchebnik. Leningrad : Izd-vo VMA. 314 p.
11. Rubezhanskii A.F. (1976). Sudebnaia meditsinskaia ekspertiza. Kyiv : Zdorov'ia. 200 p.
12. Shchur B.V. (2010). Zakhody usunennia protydii rozsliduvannia zlochyniv u systemi okremoi kryminalistychnoi metodyky. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. №4. pp. 394–410.